

Rendszerváltás és évszázados „lemaradás”

Magyarország lakossága 1993-ban azon geopolitikai feltételek között él, amelyek 1920-ban alakultak ki.

A Nyugat vonzásában (1848–1918)

Korábban az Osztrák–Magyar Monarchia államkerete intézményesen biztosította a honi népek kapcsolódását az akkori legfejlettebb világgal, Nyugat-Európával. A Monarchia államrendszere minden népének – nem csak a magyaroknak – biztosította ezen összeköttetést: termelésben, kereskedelemben, művelődésben egyaránt. Akkor is igaz ez, ha a magyarok sérelmezték a német-osztrákok, csehek előnyét a közös államon belül, s akkor is igaz, ha a keleti és a déli szláv népek az osztrákok és a magyarok előnyét hangoztatták mindegyre.

A Monarchia szabad áramlást biztosított a munkaerőnek az Adriától a Kárpátokig, keleten Brassóig. (Nagyapáink – derék kályha- és csemperakók – szabadon keringtek a mai Ausztria, Horvátország, Szlovénia, Szlovákia, Románia területén.) Az 1880-as évektől a térségben is hódító útjára indult az ipari forradalom éltető eleme: a szakértelem-csere, a szabad piaci forgalom. A modern ipari társadalom kialakulásának feltétele. (Nagyapáink megőrzött szakkönyvei, mesterségi kézikönyvei a német birodalmi, angliai szakkönyvekből merített ismeretekkel voltak tele; szerszámkultúrájuk – legalábbis az elitnek – azonos volt az akkori legfejlettebb európai szakmunkásrétegek kultúrájával. Munkaerkölce, életszemlélete – legalábbis az elitnek – szintén a nyugat-európaiat követte. Amit megtermelt, közel állott a nyugat-európai „szakik” termelvényeinek színvonalához.)

Kevésbé követték az élenjáró nyugat-európai, majd amerikai szintet a társadalom nagyobbik részét kitevő falusi lakosság életkörülményei. A mezőgazdasági termelésben a századfordulón csak megkezdődött a felzárkózás a nyugati termelőkultúrákhoz. E kultúrák már használták mind az ipari forradalom technikai vívmányait, a gépi művelést, mind a piacra termelés racionalizáló elveit.

Ez a felzárkózás megtorpant 1920-ban. A Monarchia, mint munkaszervezet szét-esett.

Szétesett munkaszervezet – új lehetőség (1920–38)

1920 után a térségben élő népek ún. nemzetállamokat hoztak létre. Az új államok jól őrzött határokkal és vámokkal vágták szét a korábban egységes munkaszervezetet, megakadályozva a termékek, a szakértelem és a kultúra szabad áramlását. Szétrombolták a Monarchiát, s ezzel szétrombolták azt a területi-szervezeti intézményt is, ami azzal kecsegtetett: a magyar, szlovák, román, délszláv iparos, értelmiségi, a törekvő nagybirtokos vagy birtokos paraszt „felemelkedhet” a fejlett nyugat-európai termelési és viselkedéskultúrához.

Az 1920 után kialakuló kisállamiság szociális nyomorúságot hozott nem csak a magyar, de a szlovák, a román, a délszláv parasztnak, munkásnak is. Kétségtelen viszont, a nemzetállamiság másfajta előnyöket kínált, legalábbis az új államok többségi nemzeteinek: a tömegméretű és gyors kulturális emelkedést: a „nemzetállamban” anyanyelvükön tanították a termelési és általában a kulturális ismereteket a parasztot,

Folytatás a 29. oldalon

TARTALOM

• Glatz Ferenc: Rendszerváltás és évszázados „lemaradás”	2
• Hegyi Dolores: Az új rendszer alapja	3
• Kubinyi András: Új király, régi „szakértők”	4
• Barta Gábor: Államapparátus-váltás	8
• Fónagy Zoltán: Kárpótlás a közbeesület védpajzsa alatt	11
• Szarka László: A torzóban maradt forradalom	13
• Sipos Péter: Rendszerváltás, folytonosság, restauráció?	15
• Izsák Lajos: Többpártrendszerből – egypártrendszer	19
• Ripp Zoltán: Köztársaságok Magyarországon	22
• Anderle Ádám: A spanyol átmenet	26
• Szakály Ferenc: Öröknaptár	32

Nyílt tér

• Lővey Félix levele	33
• Sipos Péter–Vargyai Gyula: Jogalkalmazás és alkalmazott történettudomány (Jány Gusztáv és a világháborús tábornokok perújrafelveteléhez)	34

Címlapon:

II. Lipót leteszi a koronázási esküt.
Pozsony, 1790

História

Szerkesztő: GLATZ FERENC

A szerkesztőség tagjai: KERTÉSZ ISTVÁN,
SIPOS PÉTER, SZAKÁLY FERENC,
VÖRÖS KÁROLY

Munkatársak: Demeter Zsuzsanna (kép),
Stemlerné Balog Ilona (kép), Kovács Éva (szöveg),
Horváth Imre (számítógépes tördelés)

Felelős kiadó: História Alapítvány

Elnök: Niederhauser Emil

Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.

Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250

A História Alapítvány bankszámlaszáma:
501-012539-4 OTP Bp., I. Ker. Alagút u. 3.

Szedés, tördelés: MTA TTI Kiadványcsoportja

Vezető: Burucs Kornélia

Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél

Veszprém, Órház u. 38.

Felelős vezető: Fekete István igazgató

Terjeszti: a Magyar Posta

Előfizethető bármely hirlapkézbesítő postahivatalnál és a Helírnél

1900 Budapest, Lehel u. 10/a

közvetlenül vagy postautalványon

Megjelenik évente tízszer.

Előfizetési díj: fél évre 175 Ft, 1 évre 350 Ft

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat

Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

Rendszerváltás és évszázados „lemaradás”

Folytatás a 2. oldalról

a munkást. S az anyanyelvi ismeret a modern termelészervezés, a területi-igazgatási rendszerek működésének egyik feltétele. Ezt a fejlődési lehetőséget a Monarchia nem biztosította a területén élő népeknek. A kis nemzetállamok – nemzeti értelmiségükkel – tehát egy újfajta lehetőséget ígértek a felzárkózáshoz, a továbbfejlődés „emberi feltételeinek”, az egyén sokoldalú kibontakozásának alapjait teremtették meg. Az ilyen műveltségi váltások azonban csak hosszú távon (legalább két generáció) érvényesítik hatásukat. E változás gyümölcsei az 1940–50-es évekre érhetek volna be. Ekkor jelenthette volna az új nemzeti értelmiség felzárkózását a legfejlettebb nyugat-európai színvonalhoz, az iskola és általános képzési rendszer modernizálását. Egyelőre viszont, az 1920–30-as évekre, maradt a visszaesés. Az új nemzetállamokban élő szlovák, magyar, román, délszláv paraszt és munkás, kistisztviselő életkörülményeiben, a követendő gondolkodási minták, példák tekintetében távolabb került a kor vezető kultúráitól, mint atyáik, kik a Monarchia területi-igazgatási kereteiben éltek.

Embervesztés, újabb szétesés (1938–1947)

Azután jött a második világháború, a maga emberanyag-pusztításaival. Csak becslést adhatunk: általában Közép- és Kelet-Európa embervesztésének milyen hatása volt a térség termelési kultúrájának és a társadalmi szervezetek szétzilálására. Pontosabb adataink vannak: elpusztították – vagy generációkra hisztérikussá sokkolták – a középosztályok igen magas termelési kultúrájú elemét: a zsidóságot. (Egyelőre felbecsülhetetlen a zsidóság elpusztításának gazdasági kihatása a lengyel–cseh–szlovák–magyar–román területek gazdálkodására, a gazdálkodási kultúra visszaesésére. Történetírásunk nem mutatja meg napjaink antiszemitáinak: hány százezer m6m6köt, orvost, ügyvédet, tanárt – tehát jól képzett munkaerőt -, parasztot, munkást pusztított el a faszizmus. S károsította ezzel a nacionalizmus a „nemzetgazdaságot”.) Ugyanúgy felbecsülhetetlen még a térség minden államában a legfejlettebb mezőgazdálkodást, és ipari ismereteket képviselő németiségnek mint munkaerőnek a „kivonása”, kitelepítése a térségből. (Több, mint 10 millió.) Mint ahogy általában a kitelepítés szétzilálta a helyi termelési kultúrákat. (Gondoljunk csak az 1945 után természetesen tartott szlovák-magyar lakosságcsere-re! Ami nemcsak a kitelepítetteket károsította, hanem azokat a szlovák területeket is, amelyekből a magyarokat kiszakították, és viszont.)

Intézményes elzárkózás (1948–89)

A szovjet zóna, 1945 (illetve 1948) után politikai célként jelölte meg a nyugati kultúrától való elzárkózást. A térség népei így kimaradtak az 1950–60-as években az ipari forradalomújabb hullámából, amely a nyugati polgár életminőségében ugrászerű előrelépést hozott, az ún. fogyasztói társadalmat. (Lakás- és eszköz-kultúra, az utazás, a telekommunikáció forradalmasítását stb.) Majd a „leszakadás” újabb fejezete kezdődött az 1970-es évek elején.

E korszakhatárról szólva a történetírás és a közgazdászok egyelőre csak az olajválságok begyűrésére hívják fel a figyelmet. Megítélésünk szerint többről van szó: a szovjet zónában élő népek kimaradtak a „chip-forradalom”-ból, az 1970-es évek elején bekövetkező ún. komputer-robbanásból. Abból a forradalomból, amely a termelés automatizálásában, a világméretű termékcsereben, az interkontinentális forgalomban és ugyanakkor a munkaerőképzésben és a termelészervezésben bekövetkezett. Végül is ennek a lemaradásnak a következménye az, hogy a volt szocialista tábor országaiban a GDP, az egy főre jutó bruttó nemzeti jövedelem megtermelése visszaesik.

A közgazdászok kimutatják: az olajválságok keltette zavart a szocialista táborok közgazdász-politikusai a nagy nyugati kölcsönökkel igyekeztek ellensúlyozni. (1974-től megkezdődik a térség eladósodása.) S így bizonyos ideig még vissza tudják tartani az életszínvonal jelentős hanyatlását. De arról még nincsenek pontos adataink: milyen kiáltó ellentét következik be a nyugati világban élő és termelő polgár hatékonysága és a szovjet zónában élők hanyatlása között. Itt részben elmarad az új technológia megkövetelte folytonos munkaerő-átképzés kifejlesztése, a komputeres automatizálás megkövetelte kemény és racionális munkafegyelem érvényesítése. De – részben a hamis tervteljesítéses hajsza eredményeként – fellazulnak még a korábbi munkafegyelmi normatívák is, aminek kedvez a gyakran képmutató szociális érdekvédelem beépülése a termelésirányításba. A szovjet zónában a munkaerő ellustul.

1920-ban szétszaggatták a fejlettebb nyugati piachoz köthető intézményes szálakat, megsemmisítették a munkaerő-áramlás szabadságát, éppen a modern tömegtermelés korában feláldozták a „nagy tér” összes előnyét. 1938–47 között elpusztult a munkaerő színe-javának jelentős hányada, nem utolsósorban elpusztultak a társadalom- és termelészervező középrétegek. A bajokat fokozta, hogy a szovjet politikai rendszer 1948 után a hagyományos szakértelemmel bíró vezető rétegeket likvidálta. Az 1970-es években „csak” egy újabb katasztrófa kezdődik: a társadalom újra erősödő termelőképesége és hatékonysága szakadt el minden korábbinál erősebben az élenjáró nyugat-európai, amerikai, távol-keleti kultúráktól.

Összeomlás (1990)

Az 1970-es évek technikai-tudományos kihívására a Brezsnjev-korszak politikai-katonai eszközökkel, fegyverkezéssel igyekeztek válaszolni. Ez a „rendszernek megfelelő” reagálás. De a lemaradást a munkaszervezetben nem csökkenti. Amikor azonban Gorbacsov 1984 után a termelés reformjához, majd a politikai rendszer reformjához nyúl – világossá válik, hogy a rendszer nem reformálható.

1990-ben a rendszer összeomlik. Nem az amerikai, nyugat-európai katonapolitika vagy diplomácia, nem is az igencsak gyenge ellenzéki mozgalmak döntik meg a szovjet rendszert. A rendszer merevsége (elzárkózás, állami-pártszempontok érvényesülése stb.) levetetlenné teszi a versenyképességet az új technikai és kulturális forradalommal. A reformot, az új, világméretű fejlődéshez hajlítást nem bírja el. A vas-korszak utolsó nagyszabású államépítkezési kísérlete csődöt mond a chip-korszakban, összeomlik, megadja magát.

Többrétegű lemaradás

A sztálini stratégia bukása után (1956) a szovjet vezetés és a nyugati világ között kialakult a békés egymás mellett élés politikája, amely végül is világpolitikailag megpecsételte a zónában élő kis nemzetek elzártságát. Ugyanakkor a stratégiai váltás eredményeként egyes állami és pártvezetések relatív önállóságot vívtak ki maguknak. (A lengyel Gomuška, illetve Jaruzelski, a magyar Kádár és más kiindulópontból és más céllal politizálva a román Ceaușescu.) A relatív belpolitikai önállóság a szovjet típusú intézmények alapjainak megtartását, de az elzárkozás bizonyos oldását is jelentette. Így a lengyel, de mindenképp a magyar társadalmat relatíve kevésbé sújtotta az a nagyarányú visszaesés, amit a szovjet tábor egésze elszenvedett az 1970-es évek elején.

Ezen államterületeken (Lengyelország, Magyarország) élő értelmiségiek, gazdálkodók sürgetően vetették fel: be kell hozni a korábbi évtizedek lemaradását. S akik belekerültek ezen államokból a nyugati kultúra vérkeringésébe, már ekkor felismerték: többrétegű lemaradással kell számolniuk. Fel kell számolni, vagy enyhíteni kell először azt az elzárkozást, amit a sztálini, majd a brezsnyevi szovjet rendszer jelent. (Ezért igyekeztek ezen államok vezető reform-értelmiségiek: növeljék a mindenki által tudomásul vett két világrendszer között a kooperációkat. Felismerésük: a rendszer zártsága az államaik területén élő társadalmaknak a gyengébb termelési hatékonyságot, az alacsonyabb életminőséget hozza magával.)

De felfigyeltek már arra is: többről van szó, mint a szovjet rendszer károsító hatásáról. A térség évszázados, illetve több évszázados „elmaradottsága” vár „felszámolásra”. Így születnek meg azok a történelmi-közgazdasági munkák, amelyek a térség „periféria” szerepét mutatják be az újkori fejlődésben.

Felszámolható lemaradás? Másként szerveződés?

Az 1840-es években Nyugat-Európába utazó magyar reformnemes még arról álmodozott: az ország politikai intézményeinek korszerűsítésével, néhány gazdálkodási ágazatban a polgári szervezetek kiépítésével gyorsan felzárkózhatunk a fejlettebb kultúrákhoz. A következő generáció, 1880–90-es évek „nyugatos elméi”, egyes ágazatok (vasút, folyószabályozás, vasgyártás stb.), egyes mezőgazdasági övezetek (Bácska-Bánát, Északnyugat-Magyarország) mintagazdasági területté fejlesztésétől várták, hogy az „elit” magával húzhatja belátható időn belül az ország nagyobb, visszamaradott részét. – A kisállamiság (1920) szétfoszlatta e reményeket. – A kommunista kísérlet 1949-ben (a Kelet segítségével jutni az „élmezőnybe”) néhány éven belül irreálisnak bizonyult. – Az 1970-es években, amikor a reformországok (Lengyelország, Magyarország) értelmisége megismerte a nyugati világot, immáron felismerte: a lemaradás évszázados rétegeivel kell számolniuk a térségben élő népeknek. S immáron úgy tette fel a kérdést: vajon lehet-e még reális cél az elmúlt százötven esztendő értelmiségi programja: a nyugati intézmények egyszerű átültetésével „utolérni” a fejlett Nyugat-Európát, berendezve itt egy „kis Angliát”? Polgárosult magatartásforma; színvonalas, jól szervezett munkavégzés; önmagára igényes individualizmus, amely a közösség szabályait, életkereteit tudomásul veszi – ideálok, melyek megvalósításához ma nem feltétlenül ugyanazon intézmények segítségével

juthatunk e térségben, mint a tisztelt Angliában, Franciaországban vagy éppen más kontinensen. E térségben, ahol az utóbbi másfél száz esztendő immáron egy más társadalmi alapanyagot gyúrt ki.

Következtetések (1989–93)

1989–1993: a rendszerváltásban hajlamosak vagyunk minden mai keserűségünk, nehézségünk okát csak az elmúlt 40 esztendőben kutatni. Okoljuk a szovjet rendszert középsztyályunk gyengeségéért, a szakértelem hanyatlásáért, kárhozzátjuk azért, mert elszakadva érezzük magunkat a földgolyó fejlett kultúráitól. És hajlunk idealizálni² – mint ahogy a ma vezető pozícióban lévő generáció idealizálja fiatalkori eszményeit – az 1947, sőt 1945 előtti korszakokat. Pedig ha jobban a történelmi gyökökhez ásunk, s nem csak a napi politikában felhasználható „bűnbakot” keressük mai nehézségeink magyarázatára, akkor látjuk: mai bajaink (elmaradásunk a polgárosultságban, nemzeti konfliktusaink, türelmetlenségünk, előítéleteink) nem egyszer éppen ezen idealizált korszakokban termelődtek (1920–45 között). A szovjet periódus sokban csak tetézte, konzerválta bajainkat, s a kitörésre tévesnek bizonyult recepteket kínált. S azzal, hogy elzárkozásra ítelt bennünket, s hogy a termelésben gazdaságon kívüli, politikai szempontokat juttatott érvényre, le is pusztította a térség társadalmának megmaradt versenyképességét.

A múlt hibái nem mentik a jelen tévedéseit. És a régmúlt hibái sem a tegnap tévedéseit. A szovjet rendszer legnagyobb deficitje nem az annyit emlegetett tábor-politika, a rendőri intézmények politikája, hanem az: rossz alternatívát kínált és erőltetett ránk. A társadalom munkaszervező képességének hanyatlását nem megállította, hanem gyorsította.

1989–93: Közép-Európában a politikai rendszerváltás felgyorsulásának éveit. De a rendszerváltás nemcsak a szovjet csapatok kivonulása, hanem egyben a térségben az 1920. évi területi-igazgatási rendszerek újragondolása. S az újragondolás nem az 1938–48 közötti módszerek újraélesztését jelenti (területrevízió, kitelepítés), hanem az új termelési feltételekhez igazított területi-igazgatási egységek kialakítását. (Melynek jelenleg elfogadott formába a szovjet nagyhatalom ellen felértékelődött nemzetállam. Erről igyekeztünk a „Kisebbségi kérdés tegnap és ma” – 1992 – c. História-füzetben elgondolkodtatni az olvasót.)

És a rendszerváltás nemcsak a szovjet politikai rendszer (egypártrendszer, államhatalmi centralizmus, a civil társadalom elszorítása stb.) felváltása a demokráciával, hanem egyben a társadalom gondolkodásának, életcéljainak megváltozása is. S talán egy száz esztendeje ki nem mondott alapigazság ismételtetése: nem lehet úgy élni, mint Nyugaton, s úgy dolgozni, mint Keleten.

1989–1993: Közép-Európában a politikai rendszerváltás felgyorsulásának éveit. S ezzel tolnak elő a kérdések: tulajdonváltás, új politikai intézményrendszer, generációs és világnézeti ellentétek, nemzeti, állami feszültségek stb. Megbeszélésére nyílik még alkalom e hasábkokon is. De azt máris látnunk kell: rendszerváltás nem egyszerűen a szovjet politikai rendszer felszámolása csap hanem az évszázados berögződöttségeink felülvizsgálata is.

GLATZ FERENC